

Фразеологизми с компоненти соматизми в български и руски език

Емилия Недкова

Phraseological units with components somatisms in Bulgarian and Russian: The article investigates and makes comparison between phraseological units and somatisms(words, naming different parts of the human body) in Bulgarian and Russian. It also explains their function in the text.

Key words: somatisms, phraseological units, structural models

ВЪВЕДЕНИЕ

Апелативите, назоваващи различни части на човешкото тяло, т.нар. *соматизми*, са компоненти на множество фразеологизми (= фразеологични единици = ФЕ) както в българския език (= БЕ), така и в руския език (= РЕ). Голямата продуктивност на ФЕ с компоненти соматизми в тези езици е обусловена от нуждите на всекидневното общуване, в което те изпълняват ролята на ярко номинативно-характеризиращо средство, чието значение най-често е свързано с някакъв образ.

Един поглед към речниците (вж. ексцерпираните източници в края) ни убеждава, че сред едни от най-застъпените в количествено отношение соматизми и в двата езика са:

в БЕ:	в РЕ:
глава – 489 (пъти)	голова - 310
ръка – 265	рука – 205
крак – 206	нога - 135

Разбира се, не трябва да се забравя, че всеки опит за числена съпоставка може да бъде само относителен поради факта, че различните речници в нееднаква степен отразяват всички типични или по-редки ФЕ. Затова приемаме, че посоченото съотношение между ФЕ е представено приблизително.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Целта на конкретното изследване е да се анализират българските и руските ФЕ от типа на словосъчетанията, които са *еквивалентни в граматико-синтактичен и семантико-стилистичен план*, независимо че в отделни случаи са налице и някои различия във външноформалната им структура.

Тъй като такива двойки ФЕ, съдържащи като компоненти посочените лексеми, са повече от половината, считаме, че е възможно (с оглед проследяването на най-важните им структурни и семантични особености) да бъдат изведени и определени закономерности в тяхното функциониране.

I. **В структурно отношение** съпоставяните ФЕ представляват сравнително разнообразни модели, но с най-голяма продуктивност е моделът:

1. глагол + съществително име (с или без предлог):

Например:

в БЕ:	в РЕ:
вдигам ръка на някого (‘посягам на някого’)	поднимать руку
*	*
свеждам глава пред нещо, пред някого (‘примирявам се, подчинявам се’)	склонить голову
*	*
вдигам глава (‘проявявам непокорство’)	поднять голову
*	*
падат глави (‘дават се жертви’)	летят головы

*	*
бия крак (‘марширувам’)	бить ноги
*	*
целувам краката на някого (‘оказвам уважение, угоднича’)	целовать ноги
*	*
бягам от ръцете на някого (‘отскубвам се’)	ускользнуть из руки
*	*
набивам в главата на някого (‘повтарям многократно нещо важно’)	вбивать в голову
*	*
оставам без крака (‘силно се уморявам’)	остаться без ног

Както се вижда от примерите, съществителното име, което назовава различни части от човешкото тяло, може да се свързва с глагола пряко – т.е. без предлог или непряко – с предлог. Реализирането на различните категории, присъщи на глагола, не се извършва в еднаква степен при този вид ФЕ, а е обусловено от семантичната споеност на компонентите.

Сравнително по-рядко при някои ФЕ от този модел присъства и една посложнена структура, където (в единия или и в двата езика) се появяват и други пояснения – към съществителното или към глагола.

Например:

в БЕ:	в РЕ:
държа в ръцете си (‘в моя власт е някой или нещо’)	держать в руках
*	*
не излиза от главата ми (‘не спирам да мисля за нещо или някого’)	не выходит из головы
*	*
плащам с главата си (‘понасям последиците от свои предишни постъпки’)	поплачиться головой
*	*
посипвам си главата с пепел (‘скърбя за нещо, разкайвам се’)	посыпать голову пеплом

2. Сравнително често срещан е и структурният модел:

прилагателно + съществително име:

Например:

в БЕ:	в РЕ:
умна глава (‘умен човек’)	светлая голова
*	*
твърда ръка (‘силна власт’)	твердая рука
*	*
дясна ръка (‘доверен човек’)	правая рука
*	*
куха (празна) глава (‘глупав човек’)	пустая голова
*	*
дъбова (дървена) глава (‘глупав човек’)	дубовая (еловая) голова
*	*
луда глава (‘буен, неуравновесен човек’)	горячая голова
*	*
лукова глава (‘незначителен човек’)	садовая голова

3. Сред наблюдаваните ФЕ се откриват и други структурни модели, но те са значително по-слабо представени:

3.1. структурен модел **предлог + съществително име**:

Например:

в БЕ: на ръка (‘ръчно’) *	в РЕ: от руки *
през главата на някого (‘без съгласието на някого’)	через голову
Този модел може да съществува и под формата на различни разновидности:	
3.1.1. предлог + съществително име + предлог + съществително име	
в БЕ: от главата до краката (‘изцяло, напълно’)	в РЕ: с головы до ног / с ног до головы
или 3.1.2. предлог + прилагателно име (причастие) + съществително име	
в БЕ: на свежа глава (‘с ясно съзнание, мисъл’) *	в РЕ: на свежую голову *
с протегната ръка (‘в помощ на някого’)	с протянутой рукой

3.2. Структурен модел **ФЕ устойчиви сравнения**:

в БЕ: като без ръце (‘непохватен’) *	в РЕ: как без рук *
като без крака (‘тромав, непохватен’)	как без ног

II. С оглед на семантиката им и в частност на идентифицирането им с определен клас думи анализираните ФЕ с компоненти соматизми могат да се класифицират в няколко основни групи: **вербиални, адвербиални и адективни**.

1. Безспорно най-широко застъпена и в двата езика е групата на **вербиалните ФЕ**. Те означават действия или състояния и изпълняват синтактичните функции на глагола. Тук се отнасят освен всички посочени вече ФЕ от структурния модел **глагол + съществително име** и още редица ФЕ като например:

в БЕ: набивам си в главата (‘напомям си нещо важно’) *	в РЕ: вбивать в голову *
измивам си ръцете (‘отхвърлям някаква отговорност’) *	умыть руки *
изправям на крака някого (‘помагам на някого да се оправя’)	поставить на ноги

2. Значително по-слабо и в двата езика са представени **адективните ФЕ**, които означават различни качества и свойства и изпълняват синтактичните функции на прилагателното име. Тук се отнасят посочените ФЕ от структурния модел **прилагателно + съществително име**, както и следните ФЕ:

в БЕ: имам златни ръце (‘много съм сръчен, умел’) *	в РЕ: золотые руки *
имам здрава ръка (‘много съм властен’)	железная (твердая) рука

3. Най-слабо застъпени в количествено отношение са **адвербиалните ФЕ**, които представят различни обстоятелствени признаци и изпълняват синтактичната функция на наречието.

Например:

в БЕ:	в РЕ:
--------------	--------------

с вдигната глава
(‘уверено’)

*

с краката нагоре
(‘наопаки’)

*

на бистра (свежа) глава
(‘с ясно съзнание, мисъл’)

с гордо поднятой головой

*

ногами вверх

*

на свежую голову

III. Посочените структурни и семантични особености на разглежданите ФЕ имат пряко отношение към **функционирането** им.

Прави впечатление, че често пъти тези ФЕ се срещат в няколко варианта. Вариантността е широко разпространено явление, което по своята същност представлява модифициране на структурната страна на формата на ФЕ, без да се засягат нейните семантико-граматически качества. Видоизмененията, в материалния състав на фразеологичните съчетания могат да се отразяват в отпадане или прибавяне на компонент, в позиционна подвижност по един или няколко компонента, в замяна на един или повече компоненти с лексикални елементи (синоними или не) и поява на двойни форми при даден компонент (вж. Ничева 1987). Такива структурни трансформации в материалния състав на ФЕ създават само различни форми при съответната единица, но са напълно неутрални по отношение на нейното значение и нейните граматически функции.

Тъй като структурните промени в материалния състав на изследваните ФЕ не се проявяват в еднаква степен и в двата езика (т.е. и при двете ФЕ от обособените двойки едновременно), проявите на вариантност ще бъдат отбелязани за всеки от съпоставяните езици поотделно, но в рамките на явлението еквивалентност при съответните ФЕ.

1. В редки случаи в **БЕ** се наблюдават проявления на **формална вариантност** при ФЕ с компоненти соматизми, когато една форма на даден компонент се заменя с друга.

Например:

сърби ме *ръката* / сърбят ме *ръцете*
стискам *ръка* / *ръце*

За **РЕ** такива случаи не се установяват.

2. И в двата езика обаче често наблюдавана е **лексикалната вариантност**. За нея е характерна замяната на компонент от дадена ФЕ с друга лексикална единица (по-често с дума синоним, по-рядко с несиноним).

2.1. Такава замяна най-често засяга **глагола**.

Например в **БЕ**:

турям / *слагам* / *подлагам* крак някому
чупя / *разбивам* / *строшавам* си главата
скланям / *прекланям* глава пред някого
кършя / *чупя* ръце

клатят / *разклащат* ми се краката

в **РЕ**:

повалиться / *бухнуться* в ноги (= падам в краката)
обрушваться / *свалиться* на голову (= стоварвам се на главата)
падать / *протягивать* руку (= подавам ръка на някого)

Прави впечатление, че в българските ФЕ замяната на един глагол с друг е по-често срещана отколкото в руските ФЕ.

2.2. В други случаи се заменя **прилагателното име**, което пояснява съществителното – название на част от човешкото тяло.

Например

в **БЕ**: имам *здрава* / *желязна* / *твърда* ръка
имам *дървена* / *дъбова* / *букова* глава

в РЕ: *железная / твердая / мужская рука*
дубовая / еловая / садовая голова

2.3. За РЕ е много характерна и замяна на компонента соматизъм с друго название на част от човешкото тяло (т.е. друг соматизъм)

Например:

накладывать *руку / лапу* (= турям ръка на нещо)

ломать *руки / пальцы* (= чупя ръце)

свернуть *голову (тело)* (= обръщам глава)

Разбира се, важно е да подчертаем, че руските ФЕ варианти вече не е съотнасят към съответните български ФЕ като еквиваленти, а като аналози (вж. Недкова 2003).

3. При анализиранияте ФЕ и в двата езика се наблюдава и вариантност с **количествени изменения** (т.е. ФЕ могат да функционират с пълен или съкратен състав), но тя е значително по-рядко явление.

Например в БЕ:

идва ми ума <в главата>

хвърква ми главата <от раменете>

в РЕ:

полетит голова <с плеч>

оставаться без <задних> ног

Посочените примери показват, че вариантността при ФЕ (във всичките й разновидности и в двата езика) съдейства за предаването на едно и също значение с различни детайли, акценти и нюанси, като по този начин се увеличава изразителната сила на всекидневната реч (вж. Недкова 2003).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От проведената съпоставка между ФЕ с компоненти соматизми в БЕ и РЕ се налагат следните изводи:

1. ФЕ с компоненти соматизми са широко застъпени и в двата езика, което е породено от нуждите на всекидневното общуване и от предназначението им да изпълняват ролята на ярко номинативно-характеризиращо и експресивно средство.

2. Повече от половината ФЕ с компоненти соматизми в двата езика представляват еквивалентни двойки, поради което могат да бъдат съпоставяни в структурно, семантично и функционално отношение.

3. В структурно отношение съпоставяните ФЕ представляват разнообразни структурни модели, но най-продуктивни и в двата езика са моделите:

глагол + съществително име и

прилагателно + съществително име

4. С оглед на тяхната семантика и на идентифицирането им с определен клас думи разглежданите ФЕ могат да се класифицират в няколко основни групи, сред които най-застъпена и в БЕ, и в РЕ е групата на глаголните (вербиалните) ФЕ.

5. Характерно за ФЕ с компоненти соматизми е, че те се срещат под формата на различни варианти, като най-изразена при тях е лексикалната вариантност – чрез замяна предимно на компонента глагол с негов синоним. Такава вариантност е по-често наблюдавана в БЕ отколкото в РЕ.

6. Разликите между анализиранияте ФЕ с компоненти соматизми в БЕ и РЕ засягат само външноформалната им структура, но са неутрални по отношение на тяхното значение и граматични функции.

ЛИТЕРАТУРА:

[1]. Недкова 2002: Недкова, Е. Фразеологизми с компоненти соматизми в български и сръбски език. – В: Научни трудове на Русенския университет, Том 39, Русе, 2002.

[2]. Недкова 2003: Недкова, Е. Фразеологично богатство в творчеството на А. Константин Константинов. Русе, 2003.

[3]. Ничева 1987: Ничева, К. Българска фразеология. С., 1987.

[4]. Радева, Михайловски 1979: Радева, С., И. Михайловски. Полско-български ФЕ с компоненти соматизми. – В: Съпоставително изучаване на частните лексикални системи на славянските езици в синхрония и диахрония. С., 1975.

Екскерпирани източници:

1. Българско-руски фразеологичен речник. А. Кошелев и М. Леонидова. С. – М., 1974.

2. Фразеологичен речник на българския език. К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. Т. 1, 2. С., 1974/75.

3. Фразеологический словарь русского языка. Молотков. М., 1974.

За контакти:

Гл. ас. д-р Емилия Недкова, Факултет природни науки и образование,
Русенски университет “Ангел Кънчев”

Докладът е рецензиран.